

Vay Miklós írásügyi királyi biztos tevékenysége

Jelige: makko

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés	2
1.	Téma megjelölés	2
II.	Az 1845- 47. évi felvidéki éhínség	3
1.	Nemzetközi kitekintés	3
2.	Magyarországi helyzetkép	4
a.	Helytartótanács	5
b.	Az állami válságkezelő intézkedések	5
c.	Királyi biztosok	7
3.	Vay Miklós királyi biztosi tevékenysége	10
a.	Gabonakereskedelem	12
b.	Közmunka és a kolduskérdés	14
c.	Társadalmi segítség	16
d.	Újabb királyi kincstári kölcsön	18
III.	Befejezés	20
1.	Királyi biztosi működés eredményessége:	20
IV.	Felhasznált irodalom és források	21
V.	Melléklet	23
1.	Vay Miklós portréja	23
2.	Királyi biztosok működési köre az 1847. március 7-ei kinevezési okirat alapján	24

I. Bevezetés

1. Téma megjelölés

Lévay József az *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből* című kötet *Előszavában* említi, hogy a család kérésére azon célból állította össze ezt a gyűjteményt, hogy a korszak ismeretéhez értékes és érdekes adatokkal járuljon, de ugyanennyire fontosnak tartotta, hogy Vay Miklós (1802- 1894) munkássága és emléke is fennmaradhasson. Az első megjelenés óta (1899) eltelt több mint száz év és pályafutásáról mindeddig nem készült átfogó, nagyobb lélegzetvételű történeti összefoglaló, pedig sokágú munkásságának, — amely kiterjedt a politikai tevékenysége mellett egyházi, művelődési és gazdasági területre is — ismerete, úgy gondolom, nélkülözhetetlen a század történetének megismeréséhez.

Egy mindenre kiterjedő életrajz írása meghaladná e dolgozat kereteit, ezért is, jelen munkámban Vay Miklós pályájának egy viszonylag rövid alperiódusát, az 1847. évi királyi biztosi tevékenységét szeretném bemutatni az ország északi területén. Vizsgálatunk Vay munkásságának e korszakra történő korlátozását az a tény is indokolja, hogy erről még nem készült elemzés. Rövidebb, áttekintő – ismertető jellegű összefoglalók születtek csak e témában.¹ Az 1847. évi biztosi működését behatóbban azonban csak a fennmaradt, viszonylag csekély mennyiségű levéltári források, feljegyzések alapján ismerhetjük meg.²

Munkám során figyelmemet arra összpontosítottam, hogy tevékenységét a kinevezésekor megfogalmazott elvárások tükrében ismertessem, azáltal hogy mennyiben tudott megfelelni ezeknek. E tényező figyelembe vételével dolgozatom első részében röviden, vázlatosan jellemzem mind az európai-, mind a magyarországi helyzetet 1844-

¹ A témát általánosságban tárgyaló fontosabb szakirodalom: CZOCH Gábor: A reformkori közigazgatás az éhínséggel szemben (1845- 47). In: Czoch Gábor: „A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony, 2009. 165-184.old., UNGÁR László: Az 1845-47.évi felvidéki éhínséggel kapcsolatos intézkedések Pesten és Budán. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 6. köt. 1938. 170-179.old. VARGA Lajos: A helytartótanácsnak 1847-ben Debrecenből küldött jelentése a Felvidékről az éhínség elől Nánás, Dorog, Böszörmény és Debrecen városába menekültek megbetegedéséről és halálozásáról. In: Orvostörténeti Közlemények 25. (1962). 272–274. old. LÉVAY József: Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Felső Magyarországi Kiadó, Miskolc, 1999.

² Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (= MNL OL) C 51 Helytartótanács Levéltár, Köz- és Városrendőrségi osztály.1845.1846. 1847. 4. kútfő. (= C 51), Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (= MNL OL) C 118 Helytartótanács Levéltár, Ambró Antal királyi biztos iratai. Br. Vay Excel. iratai.1847. 1. csomó. (= C 118 Vay Excel. ir.), Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (= MNL OL) C 118 Helytartótanács Levéltár, Ambró Antal királyi biztos iratai. Helytartótanács.1847. 1. csomó.(= C 118 Helytartótanács), Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (= MNL OL) C 183 Helytartótanács Levéltár, Br. Vay Miklós ínségügyi biztos iratai. 1846-1847. (= C 183)

47 között, egy általános képet adva az éhínség mértékéről és elterjedéséről, amelybe a részletesebben vizsgálendő felvidéki terület is illeszkedik. Továbbá tárgyalnunk kell Vay királyi biztosi kinevezése előtti állami válságkezelő intézkedéseket (1845-7) is, hiszen 1846 decemberétől annak a válság kezelésére felállított országos bizottságnak lett az elnöke, amely az uralkodó számára tervezeteket készített az inség elhárítása érdekében, és amely a királyi biztosok kinevezését sürgette, személyükre javaslatot tett. Ezt követően térek rá dolgozatom gerincét adó témájára, Vay Miklós királyi biztosi tevékenységére. Ennek keretként ismertetem a királyi biztosok kinevezését és „feladatkörét”, majd, minthogy vizsgálatunk központjában Vay személye áll, királyi biztosi működésén keresztül, egy-egy jellegzetes példa kiemelésével a válságkezelő politika illetve a szociális gondoskodás reformkori gyakorlatát mutatom be.

II. Az 1845- 47. évi felvidéki éhínség

1. Nemzetközi kitekintés

Az Egyesült Államokban 1843 óta pusztító burgonyavész Európában 1845-ben ütötte fel a fejét. Az élelmezési válságot súlyosbította, hogy a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt az 1845-7-es években Európa-szerte kevés gabona termett. Mivel a burgonya a legtöbb helyen, mint az inséges idők tápláléka terjedt el az éhség kényszerítő és a földbirtokosok ösztönző hatására, így a 19. században, amikor egyre több paraszti társadalomra volt jellemző a monokulturális életvitel, az esetleges gyengébb vagy rossz minőségű évek súlyos következményekkel jártak. Példaként említhető az 1845-6-os írországi tragédia is,³ hiszen a burgonyatermesztés szempontjából a két egymást követő rossz év következményeként hatalmas méretű éhínség tört ki, amelybe a lakosság nagy része belehalt. Emellett a kontinens több területén — Sziléziában, Ausztria hegyes vidékein: Krajna, Karintia, Stájerország, csehországi Óriás-hegységben — is éhínséghez vezetett a gabonafélék és a burgonya hiánya. Ezek közé tartoztak vizsgáldásunk helyszínei is: Észak-Magyarország, illetve a Felvidék.⁴

³ Az 1845-6-os írországi inségről lásd: WOODHAM – SMITH. C.: The Great Hunger. Ireland 1845-1849. (1962).

⁴ A burgonyát megtámadó betegségről lásd. PFSTER, Christian: Food Supply in the Swiss Canton of Bern, 1850. In: LUCILE F. NEWMAN (szerk): Hunger in History. Food Shortage, Poverty and Deprivation. Cambridge- Oxford. 1990. 282. old. Az 1845-7. évi európai helyzetről: UNGÁR László: Az 1845-47. évi felvidéki éhínséggel kapcsolatos intézkedések Pesten és Budán. In: Tanulmányok Budapest

2. Magyarországi helyzetkép

1844. október eleje óta az egész országot ért szüntelen esőzés, és a gyakori nyári jégesők következtében jelentős károk keletkeztek a mezőgazdaságban. A vetések kiáztak, megritkultak, míg a burgonya és a káposzta megpenészesedett, megrothadt. Emellett az élelmiszerek ára rohamosan emelkedett: a liszt pozsonyi méréje 3 forintról 20-ra, a főzelékfélék, hús, zsír, tojás, tej, vaj ára pedig kétszer-háromszor drágább lett. Egyes vidékeken a jobbágy- és zsellérnép a mindennapi kenyerét sem tudta megszerezni.⁵ Az emberek miután csekély termésüket felélték, az éhínség fokozódásával egyrészt házi állataikat is — kutya, macska — megették, másrészt inségeledekhez folyamodtak. Az az forrázott füvet, őrölt gyökereket és fahéjat fogyasztottak. Ez azonban csak ideig-óráig enyhítette az éhségüket, de a problémát nem oldotta meg. Megjegyzendő, hogy az inségeledek nem számítottak újkeletű jelenségnek, hiszen már az 1785-7.évi máramarosi és az 1817. évi erdélyi éhínség idején is ismerték a fakéregből vagy korpából készített kenyeret.

Földrajzilag, mint már említettem az északi megyéket, és ezen belül is a Felvidék lakosságát sújtotta leginkább az éhínség. Mivel e nagyrészt hegyes, völgyes területek terménnyel való ellátása meglehetősen nehéz volt, mert egyrészt az ország peremterületén feküdtek, és az itt lévő települések döntő többsége vagy távol esett a nagyobb kereskedelmi útvonalaktól, vagy a meglévő rossz minőségű utakon nem lehetett nagyobb mennyiségű gabonát ide szállítani. Mindemellett figyelembe kell vennünk azt a tényezőt is, hogy a nagy arányban itt élő szegényebb sorsú lakosság nem rendelkezett terményfelesleggel és ezáltal az egymást követő terméketlen évek miatt legtöbbjük éhhalál közeli állapotba került. Ráadásul a már így is legyengült szervezetekre a fertőző betegségek terjedése is végzetes hatású volt.

A súlyos, országos méretű éhség elkerülése érdekében több megye és városi törvényhatóság is a Helytartótanácsához fordult és központi beavatkozást, segítséget sürgetett.

múltjából. 6. köt. 1938. 170-179.old. A magyarországi éhínségek problematikájához: GUNST Péter: Az aszályok és a magyar állam. Agrártörténelmi Szemle, 3-4. (1984). 438-457.old.

⁵ UNGÁR: i.m. 170.old.

a. Helytartótanács

Az 1724 és 1848 között működő Helytartótanács feladata volt az uralkodó és az annak nevében határozó Kancellária rendeleteinek végrehajtása. Illetékessége Erdély és a katonai határőrvidékek kivételével egész Magyarországra, Horvátországra és 1778-tól kezdve a Temesi Bánságra kiterjedt. A szorosan vett közigazgatáson kívül a Helytartótanács foglalkozott a 18. század folyamán kialakuló szakigazgatási ágazatokkal – az adóüggyel, hadellátással, a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés ellenőrzésével, a könyvkiadás, közoktatás és közegészségügy valamint a jobbágy-földesúr viszony szabályozásával, a különféle alapítványok felügyeletével – is.⁶

A Helytartótanácson belül több ügyosztály is működött a gyorsabb és eredményesebb munkavégzés érdekében. Vizsgálatunk szempontjából fontos köz- és városrendőrségi ügyosztály például rendszeres tájékoztatást kapott különböző vidékeinknek termés hozamáról az ország közellátásának biztosítása érdekében. Ezért a törvényhatóságoknak évente táblázatos kimutatást kellett küldeniük a Helytartótanácsához arról, hogy milyen volt a búza-, rozs-, kétszeres-, árpa-, zab-, köles-, tengeri-, széna- és a sárjútérmet. Innen a számvevőszékhez küldték át a jelentéseket, ahol ennek alapján elkészítették az országos összeírást, amit végül a kancelláriához terjesztettek fel.⁷

Rossz termésű években az ügyosztály jelentést kért a törvényhatóságoktól arról, hogy a lakosság ellátása mennyire van biztosítva. Ínség esetén utasította a vármegyéket és városokat, hogy saját hatáskörükben hozzanak intézkedéseket a baj csökkentésére. Ha a törvényhatóságok ereje kevésnek bizonyult e feladathoz, az ügyosztály a kamarával együttesen gondoskodott állami segélyek juttatásáról. Nagyobb arányú éhínség esetén pedig a Helytartótanács javaslatára az uralkodó az ínséges területekre királyi biztosokat is kiküldött, akik helyszíni intézkedésekkel igyekeztek a lakosság ellátását biztosítani.

b. Az állami válságkezelő intézkedések

A Helytartótanács 1845 őszétől először csak tájékozódott, adatokat gyűjtött a termés mennyiségéről és az addig megtett helyi intézkedésekről a veszély elhárítása érdekében. 1846-ban a nádor külön bizottságot is kinevezett a beérkezett jelentések ki-

⁶ FELHŐ- Ibolya - VÖRÖS Károly: A helytartótanácsi levéltár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 5. old.

⁷ EMBER Győző: A M. Kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724- 1848. Országos Levéltár, Budapest, 1940.

értékelésére, illetve azzal is megbízta a tagokat, hogy az ínség elhárítása érdekében teendő megoldási javaslatot dolgozzanak ki a központ részére. Ezen bizottságot 1846 decemberében egy újabb váltotta fel, amely már a Helytartótanács és az Udvari Kamara képviselőiből alakult meg. Ezen országos bizottság elnöke lett báró Vay Miklós, míg tagjai között a következő nevekkel találkozhatunk: gróf Török Bálint, Szentiványi Vince, Fiáth Ferenc, Spécz Antal és Fischer Károly.⁸

A két kormányzék képviselőiből létrehozott bizottság 1847. január végére készítette el javaslatait, amelyeket az uralkodó némi módosítással el is fogadott. A tervzet az állami segély mibenlétét illetve annak célszerű felhasználási formáját tartalmazta: „e vegyes bizottság mindenek előtt abban nyilvánítá közös meggyőződését: miszerint a helyhatósági köteleességek sorába hiszi tartózkodónak a fenyegető vész e neme elhárítását mindaddig is, míg részéről tellyes hitelességgel nem bizonyítottik azon képzelenséget, melly őt kimerített erején túl rendeltetése teljesítésében önként felmenti s e meggyőződése annál szilárdabb minél inkább tapasztalás igazolta ténynek állíthatni: hogy az e féle majd nem országosan fenyegető ínség legyőzésére a legdúsabb országlás leggazdagabb forrásai sem lévén elégségesek, azokat, vagyis ekkint a status segélyt legfellyebb mindenkor csak és egyedül olyannak véli tekintendőnek melly figyelemmel különben is túl terhelt rendeltetésére, a helyhatóságok által immár sehogy le nem győzhető szükség mérsékelt enyhítésére a legtakarékosabb, még pedig mennyire csak lehetséges hasznót hajtó s ígérő elvek alapján a leg óvatosabban nyújtható.”⁹

A központi segítségért folyamodó helyhatóságok kérelmeinek nagy többsége a katonaság „boldogabb vidékre való költöztetésére” vagy legalább eltartására vonatkozó kötelezettségeik enyhítésére, a gabonakivitel korlátozására, illetve behozatalának megkönnyítésére irányult. Emellett állami kölcsönt kértek, amelyet a katonaság élelmezésére, a gabonafélék vásárlására, illetve a közmunkák finanszírozására akartak fordítani.¹⁰

A Helytartótanácsához beérkezett jelentések és kérelmek áttanulmányozása után a bizottság alapvetően abból az elvből indult ki, hogy a „status segély különben is csak segéd óv szerül, vagyis helyesebben enyhületül szolgálándván”, így első helyen a „földes uradalmak igénybe vételére” tett javaslatot. Emellett az egyházi méltóságok figyel-

⁸ CZOCH: i.m.166.old.

⁹ „Az országos ínség elhárítása ügyében kiküldött Helytartósági és Kincstári vegyes Bizottság 1847 évi január 23. napján Budán tartott ülésének jegyzőkönyve.” MNL OL C 51 1847.4. kútfő. 71.tétel.

¹⁰ CZOCH: i.m.167.old.

mét is külön felhívták a szegények felsegítésére.¹¹ A legvégső esetre szánt állami segély célszerű felhasználása érdekében az ínséggel küszködőket három csoportba osztották: az elsőbe a vagyontalan, de munkaképes népek kerültek. Az ő megsegítésüket főként közmunka révén látták megoldandónak, ami által egyrészt; keresetük is lenne, másrészt az ország épülését is szolgálnák. A második csoportot a vagyontalanok és munkaképtelenek alkották; azaz a gyerekek, öregek, nyomorékok, betegek. A róluk való gondoskodást a helyhatóságokra bízta. Végül a harmadik csoportba a földművelők, jobbágyok és zsellérek kerültek, akiknek még volt némi tartalékuk, de ha nem kapnak gyors segítséget, ezt hamar felélik, és általuk is tovább növekszik az ínséggel küszködők száma.

Mindennek figyelembe vételével, állami pénzsegélyt csak a munkaképes, azaz a III. csoportba sorolt lakosságnak javasoltak. (ők vissza is tudják majd fizetni) Számukra e bizottság 4% -os kamatra, 150 000 pengő forint összeget ítél meg, amelyet részletekben kellett volna visszafizetniük. Emellett azt is meghatározták, hogy e kölcsönt vetőmagvásárlásra lenne a legcélszerűbb költeniük. A katonaság létszámának csökkentésére irányuló kéréseket azonban nem támogatták, mivel nézetük szerint a „közbátorság fenntartása csak a cs. kir. katonaság erejében lévén,”¹² de a terhek csökkentése érdekében javaslatot tettek, hogy az uralkodó a leginkább megszorult megyék számára 100 000 pengő forintnyi, három év alatt visszafizetendő, kamatmentes kölcsönt adjon.

c. Királyi biztosok

V. Ferdinánd király 1847. évi március 7-én kibocsátott királyi határozata értelmében,¹³ a királyi kincstárból kétszázezer pengő forint kölcsönt adományozott az éhínség csökkentésére a következő feltételekkel: A kölcsönt hat év alatt kell visszafizetni, és ezen összegnek felét a katonai élelmezés könnyebbítésére kamatfizetés nélkül, míg másik felét az ínséggel küszködők felsegítésére lehet fordítani, de ezt már csak 4%os kamat mellett igényelhetik a rászorulóak. Továbbá az egyes szűkölködők, az illető községek, — míg maguk a községek csak egyetemleges kezesség mellett kaphattak kölcsönt az említett feltételek szerinti visszafizetéssel.

Mivel az aktuális helyzet gyakran személyes jelenlétet és azonnali intézkedést igényelt, ezért a műveletek, feladatok vezérlése és összehangolása érdekében azt látták

¹¹ CZOCH: i.m.167.old.

¹² CZOCH: i.m.168.old.

¹³ MNL OL C 51 1847.évi 4. kútfő. 342. tétel.

a legjobb megoldásnak, ha a már egyszer sikeresnek bizonyult gyakorlatot követik¹⁴, és királyi biztosokat küldenek az ínség által leginkább veszélyeztetett területekre.

Ezen a ponton érdemes a királyi biztosi intézmény történetéről egy rövid áttekintést adnunk. A kormánybiztosi intézmény a magyar közjogban és államszervezetben, mint a végrehajtó hatalom rendkívüli szerve a 14- 15. századra alakult ki, s a 16. századtól kezdve egyre nagyobb jelentőséghez jutott. Az 1805: 5. tc. arra utal, hogy az uralkodó a biztosokat általában rendkívüli esetekben, sajátos feladatok megoldására küldte ki. Azaz politikai és közigazgatási jellegűek mellett többek közt a hadsereg élelmezését, járványok elleni védekezést, parasztmozgalmak felszámolását, éhínség elhárítását és nagyobb arányú, több évig eltartó folyószabályozási munkálatok irányítását bízta rájuk. Elsősorban tehát a biztosságok két típusát különböztethetjük meg. Az egyik a több törvényhatóság működését koordináló, illetve irányító királyi biztosság, amely egy vagy több törvényhatóság hatáskörét és erejét meghaladó feladatok ellátását kapta feladatul. A másik típusba a központi hatalomnak a helyi végrehajtó hatalommal szembeni fellépését szolgáló királyi biztosságokat sorolhatjuk. Annak ellenére, hogy az uralkodók viszonylag gyakran éltek a biztosok kiküldésének jogával, az intézmény törvényszerű szabályozására mégsem került sor.¹⁵

V. Ferdinánd király végül báró Vay Miklós koronaórt, a tartományi biztosság főigazgatóját nevezte ki e tisztségre, aki ezt megelőzően már többször tevékenykedett királyi biztosként, — az 1831- es kolerajárvány idején, illetve 1846-ban is, amikor tevékenykedett királyi biztosként működött a Felvidéken — és ezáltal kiérdemelte a „legfelsőbb bizodalmat”, amit az uralkodó a Szent István - rend középkeresztjének személyes átadásával is kifejezett. Vay kinevezésben döntő szerepe lehetett helyismeretének, az addigi tapasztalatának és mindemellett fontos a lojalitása, udvarhűsége is, amelynek számos jelét adta pályafutása során. A hatékony és gyors munkavégzés végett, Ambró Antal helytartó tanácsos is királyi biztosként¹⁶ működött Vay mellett.

Elsődleges feladatuknak a helyszínen való tájékozódást jelölték meg, annak érdekében, hogy a katonaság elhelyezéséhez, élelmezéséhez valamint a rászorultak felségítéséhez szükséges rendeletek a lehető leghamarabb elkészüljenek. Továbbá a helyhatóságok intézkedéseinek rendszeres ellenőrzését és a közmunkák kijelölését is rájuk bízta, ami által az esetleges részlehajlásokból származó vitákat szeretnék volna elke-

¹⁴ 1816-1817. évi éhínség kezelésének mintájára

¹⁵ A kormánybiztosi intézményről bővebben lásd: SZŐCS Sebestyén. A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 11-15. old.

¹⁶ MNL OL C 51 1847. év. 4. kútfő. 342. tétel.

rülni. Illetve a kormányzervek részletes, hiteles és megbízható tájékoztatása is rájuk várt, mivel a törvényhatóságtól érkezett jelentések és adatok rendkívül hiányosak és megbízhatatlanok voltak. Ennek okaként említhető többek között a nem szakszerű és területenként eltérő, elavult gyakorlatok és intézkedési módok.

Vaynak a rendelkezésére bocsátott összeggel a lehető legtakarékosabban kellett bánnia. Apponyi György kancellár is külön kihangsúlyozta a hozzá írt levelében, hogy csak ott utaljon, ahol a legsürgetőbb a szükség és ahol ennek elhárításában egyes egyének, sőt a helyhatóságok sem tudnak már segítséget nyújtani.¹⁷

Mindemellett remélték, hogy a biztosok erélyes fellépése által oly forrásokhoz is hozzá juthatnak egyes helyhatóságok, amely által akár a „legfelsőbb segedelmet” sem kell igénybe venniük, vagy csak mérsékelt formában.

Továbbá nagy hangsúlyt fektettek a közmunkákra. A közmunkák igazgatóságai rendszeresen jelezték, ha munkaalkalom adódott, ezáltal lehetőséget nyújthattak az élelmiszerszerzésre. A törvényhatóságoknak az éhínség tárgyában tett, s teendő jelentéseit báró Vay Miklóssal kellett elsőként ismertetniük, illetve kölcsön felvételére csak azoknak volt esélye, akik kérelmeiket a Helytartótanács vagy a kinevezett biztosok útján, az indoklást tartalmazó jelentésükkel bemutatták.

Az időben történő visszafizetésről pedig szintén Vaynak kellett intézkednie, és a földbirtokosok meggyőzése is rá várt, a visszafizetési kezesség elvállalását illetően. Erre nézve több megoldási lehetőség is felmerült, mivel nyilvánvaló tény, hogy a kölcsönt elsősorban a legszegényebb adófizetők és községek kérvényezték, akik azonban önmaguk nem tudtak megfelelő biztosítékot nyújtani a visszafizetésre. Mivel e kérdés ki-egyenlítése egyébként is a helytartóságokat illette, — és a legfelsőbb királyi kincstár érdekében is — az uralkodóhoz egy javaslatot terjesztettek fel, amelynek értelmében a királyi biztosok által kölcsönzendő összegeket egyedül „a cél megnevezésével” lehetne a hatóságoknak oly módon adni, „miszerint azon összegekért azok, nem pedig egyes községek vagy egyének válnának felelőssé, ennélfogva kötelezvények egyedül a megyéktől vétessenek, melyekben ha a nemesi rend kezességet nem vállalna az egész öszvegért nem csupán a felsegélyt szükölködők, de a megye pénztárai tétessenek felelőssé.”¹⁸ Ezt azért is tartották fontos kitételnek, mivel az 1816-8-i évben hasonló okból folyósított kölcsön egy részét, az eltelt harminc év alatt sem sikerült visszafizetniük. Ekkor ugyanis egyrészt az elszegényedett adózókat, másrészt az ezekből álló községe-

¹⁷ gróf Apponyi György s.k. levele Vay Miklóshoz. Bécs. 1847. Böjtmáshó 7. In: Lévay: i.m. 161.old.

¹⁸ Ambró Antal végjelentése. MNL OL C 51 1847. 4. kútfő. 296. tétel.

ket terheltek a visszafizetési kötelezettséggel. Továbbá a királyi biztosok a kisebb tételben és részletekre történő visszafizetést látták célszerűbb és hatékonyabb megoldásnak. Azaz félévente, a „kölcsonzési határidő alatt tizenkétszerre ugyanazon királyi pénztárnál”, amelynél a királyi biztos „utalványára felvételgett...”¹⁹

Mielőtt a biztosok a kért pénzösszeget megadták volna mindezen lehetőségeket és feltételeket először mérlegelniük kellett.

3. Vay Miklós királyi biztosi tevékenysége

Vayt kinevezése után azonnali hatállyal Gömör, Torna és Abaúj vármegyéken keresztül, a leginkább rászoruló Zemplén és Sáros vármegyékbe küldték. Emellett Máramaros, Ung, Bereg és Szepes²⁰ is ellenőrzése alá tartozott. A távolabbi Trencsén, Árva és Liptó vármegye²¹ Ambró hatáskörébe került. A kinevező királyi udvari rendelet azonban részletes utasításokat az egyes megyéknek adandó segély ügyében nem adott a biztosoknak.

Vay és Ambró biztosi működésük alatt folyamatosan kapcsolatban voltak egymással a hatékony és gyors munkavégzés céljából. Személyes találkozósaik alkalmával beszámoltak egymásnak helyszíni tapasztalataikról, ismertették a hozzájuk érkezett segélykéréseket a csatolt kimutatásokkal, indoklásokkal együtt. Mindezek átnézése — és a körülmények mérlegelése után döntöttek egyes megyéknek, községeknek adandó segélyek mértékéről. Pénzsegélyek odaítélésénél fontos szempontnak számított: a „fennálló szükség” és a rászorultak aránya, az egyéb igénybevehető források (pl. földesúri segítség) - és a már addig, azaz az elmúlt években is utalt összeg mértéke, valamint, hogy a visszafizetési kötelezettségnek eleget tudnak-e tenni.²²

A biztosok az egyes vidékeket ért ínség mértékéről, halálesetekről, — mint már említettük — a hozzájuk érkezett kérelmek alapján kaptak előzetes képet. Árva vármegyéből például több jelentés is érkezett Vay Miklóshoz, az ottani már-már tarthatatlan

¹⁹ A magyar kir. helytartó tanács 1847.évi Böjtmáshó 16. napjáról Ő Felségéhez küldött felterjesztés. MNL OL C 118 Helytartótanács. 1. csomó.

²⁰ Emellett vannak adataink arra vonatkozólag, hogy később Hajdú, Bihar, Temes. Arad, Nógrád és Heves vármegyére is kiterjedt tevékenysége.

²¹ Továbbá Bars, Hont, Turóc, Zólyom és végül Nyitra megyéből is vannak forrásanyagaink működésére vonatkozólag. Tevékenységéről fennmaradt iratokat Lásd: MNL OL C 118 Ambró Antal királyi biztos iratai. 1847. 2. csomó.

²² Vay Miklós királyi biztos által az éhínség elhárítása érdekében tett intézkedéseiről jelentése a Helytartótanácsnak. MNL OL C 51 1847. 4. kútfő. 358. tétel.

helyzetről. Erdődka település²³ februári jelentése különösen szomorú képet festett az ottani állapotokról, de ez általánosságban elmondható az egész megyéről: „vagy tíz gazda gunyhójába bé menvén, hol a legnagyobb tisztátalanságon kívül három, hat éhező sápadt képű meztelen gyermekeket [találtunk] anyjukkal, mert az apjuk koldúl ... s kikutatván a házuk minden szögleit, majd nem mindegyikben: len pelyva, széna aljából összemorzsolt liszt és befűrészelt bükfá darabok, bűdöi nedv...,”ez volt minden élelmük. A vagyonosabbaknál kicsit jobb volt a helyzet, mivel kis mennyiségben, de zabliszt és gulyásfőzelék mellett „különös szagú pagácsa” is akadt néhány háznál. Ambró Antal is megrázó leírást adott e megye helyzetéről: 1847. január első két hete alatt 175 éhhalál esetét jelentették neki, személyesen látott csontvázszerű nyomorultakat, akik az éhségtől már beszélni sem tudtak. „Borzadással tapasztaltam utazásom közben vasárnapon is a kopár hegy ormokon emberi sereget a sertéssel együtt hasonló eledelt keresni, sőt térdig érő gödröket is gyökerek kikutatása végett fel ásni látván...”²⁴

Tovább fokozta a problémát az a tény is, hogy egyes vidékeken mivel nem láttak kiutat az ínségből, elutasították a gyógyszert, mert szerintük ezáltal csak szenvedéseiket hosszabbítanák meg. Ambró augusztusi végjelentésében beszámolt arról is, hogy sokan saját sírjukat is kiásták, majd belefeküdve várták a halált.²⁵

A Karok és Rendek a jelentések meghallgatása után, a nyomor enyhítése végett elsősorban azt látták célszerűnek, ha a járásaikban található legsúlyosabb ínséggel küszködőket összeírják, és ezt az összeírást a következő rendkívüli közgyűlésen ismertetik, hogy tisztában legyenek az előttük álló helyzet súlyosságával. E munka elkészültéig az éhséggel küszködőket a helybéli bírák gondoskodására bízták, azaz elsősorban nekik kellett az élelmiszer ellátásukat megoldaniuk. Ez a példa is jól szemlélteti a kezdeti viszonyokat, a felkészületlenséget és azokat az állapotokat, amelyek a királyi biztosokat fogadták kinevezésükkor.

²³ Vay jelentései. Jegyzőkönyvi kivonat 2. szám. 1847. febr. 5. MNL OL C 118 Vay Excel. ir. 1. csomó.

²⁴ CZOCH: i.m. 170.old.

²⁵ A királyi biztosok feladataik végeztével végjelentést készítettek, amelyben részletesen beszámoltak működésükről a rájuk bízott megyékben. Jelentésükhöz csatolták a számadásokat, amelyekkel igazolták, hogy az általuk felvett pénzt mire és hova költötték, illetve a pénzkezelő hivatalok számadásait is, amelyekkel utalásaik révén kapcsolatban álltak. (ez különösen fontos az általuk beadandó elszámolás egyformasága tekintetéből) Ambró Antal végjelentése. MNL OL C 51 1847. 4. kútfő 296. tétel.

a. Gabonakereskedelem

Annak ellenére, hogy országszerte jelentős hiány volt gabonából, a meglévő kis mennyiséget többen külföldre vitték eladni a nagyobb haszon érdekében, aminek következtében mind az éhínség mind ezzel összefüggésben a rászorultak száma napról-napra növekedett. Ezen körülményeket mérlegelve, az uralkodó május 8-ai rendeletében megtiltotta a magyar gabonának, főzeléknek, burgonyának és lisztnek a cs. kir. német és olasz örökös tartományokon keresztül külföldre való kivitelét.²⁶ Emellett kizárólagosan az ínséggel küszködők számára fordítandó, tehát kereskedés tárgyává nem tehető gabonát, amely Moldvából, Olaszországból és Galíciából Vay „utalványozása mellett” érkezett, 1847. év júniusának végéig felmentette a harmincad és a határvám fizetése alól,²⁷ a következő feltételekkel: csak azon megyék és kerületek részére érvényes ez az engedmény, ahol ezáltal a rendkívüli és tetemes gabonahiányt fedezhetik. Továbbá fontos kitétel, hogy a „behozandó gabonának neme és mennyisége valamint annak az érintett célra leendő rendeltetése, nem különben azon hely, melyen át az behozatik, vagy a határszéli harmincad hivatal, mely e behozatalt kezeli, az illető megyék vagy kerületeknek hivatalos írásbeli nyilatkozataikban pontosan előadassék, s e nyilatkozatok tartalma Nméltóságodnak, [Vay] mint kiküldött kir. fő biztosnak helyben hagyásával ellátassanak, és ezután a m. k. udvari Kincstárhoz átküldessenek” ...

„ azon szállítmányok, amelyek a vámmentességben részesednek, az illető rendeltetésükre nézve adandó, a határszéli harmincad hivatalnál maga igazolása végett megtartandó igazoló írások kíséretében ezen hivatalhoz juttassanak.”²⁸

További elégedetlenségre illetve panaszra adott okot az élelmiszerek magas ára. Igaz, ellensúlyozásképpen felújították az elővásárlási tilalmat, amelynek értelmében a „nyerészkedő” terménykereskedők csak a viszonteladók és a szegényebb vásárlók számára fenntartott idő letelte után adhatták el nagyobb mennyiségben gabonájukat a heti- és országos vásárokon. Illetve tilos volt a gabonát és más élelmiszert a város piacán kívül eladni. Akit mégis elővásárláson értek, annak komoly pénzbírságot kellett fizetnie. A folytonos áremelkedésért a zsidókat hibáztatták, mivel a gabonakereskedés kizárólagos jogát az élelmiszer árakat – elsősorban a kenyerét, ami által azonban automati-

²⁶ Az ország hatóságaihoz és a vármegyék főköormányzóihoz, valamint egyházi főnökökhöz bocsátott legfelsőbb intézkedés. Buda, 1847. Szentjakab hava. 6. MNL OL C 118 Vay Excel. ir. 1. csomó.

²⁷ Apponyi György levele Vay Miklóshoz. Bécs. 1847. Szentgyörgyhó. 16. In: Lévy. 163. old.

²⁸ Apponyi György levele Vay Miklóshoz. Bécs. 1847. Szentgyörgyhó. 18. MNL OL C 118 Vay Excel. ir. 1. csomó.

kusan nőtt a burgonya, árpagyöngy, hüvelyesek és zsír neműeké is — mesterségesen felemelték. Ezáltal az éhínség mértéke és a feszültség is napról - napra fokozódott a nép körében.²⁹ A nagyváradi, debreceni és miskolci életuzsorások ellen például rendszeresen érkeztek panaszok Vayhoz. Erélyes fellépést, intézkedéseket sürgettek az országos zavargások elkerülése érdekében.³⁰ Vay a fennálló rendre nézve a hegyaljai városok „rosszul fizetett” napszámosaiban látta a legnagyobb veszélyt, ezért május végére Sátoraljaújhelybe gyűlést hívott össze, amelynek keretében többek között mérsékelte az élelmiszerárakat. A későbbiekre nézve azonban felhívta a figyelmet a törvényi rendelkezések és a helyhatóságoknak adandó kormányszéki utasítások szükségességére az eredményes fellépés érdekében.

Továbbá felszólították a törvényhatóságokat, hogy az új termésnek „lábon” vagy „előre történő” eladását határozottan tiltsák meg, míg a már megkötött szerződésekkel, az 1802. évi XXI. tc. 3 §-a³¹ szerint járjanak el. Erre a rendelkezésre azért volt szükség, mert a nagyobb haszon érdekében a földművelők gyakran éretlen állapotban adták el termésüket. A nem eléggé száraz gabona pedig az egészségre ártalmas — betegségek, járványok kiváltó oka — így semmiképpen sem készülhetett belőle élelmiszer. Másrészt, utasították őket, hogy aratás után mindennemű gabona mennyiségét pontosan írássák össze, majd küldjék fel a Helytartótanácsnak. Nézetük szerint, ha a következő évben is ínség lenne, a szükséges intézkedéseket ezáltal már idejében elkezdhetnék megtenni, mivel pontosabb képük lenne a fennálló helyzetről, szükségéről, mint ez évben volt.³²

A meglévő termés biztosítása érdekében számos helyen megtiltották a nemesiségnek a burgonyából és gabonából való szeszégetést.³³

²⁹ A magyar kir. helytartó tanács 1847.évi böjtmás hó 16 napjáról Ő Felségéhez küldött felterjesztés MNL OL C 118 Vay Excel.ir. 1. csomó.

³⁰ Báró Vay Miklós ő Excellenciájának az (élet) uzsorások ellen tett s teendő intézkedésekre vonatkozó jelentésére válasz. Golop.1847. máj. 30. MNL OL C 51 321. tétel.

³¹ „az adózó nép ellen, különleges kamatozási czimeken, akár munkaszolgáltatás, akár termények megvételelével más zsarolások volnának gyakorlatban; sőt még ha a földről várható évi gyümölcsök úgy ígértetnének is el, hogy a hitelező egy évi termés beszédésével tőkét a kamattal együtt teljesen megkapja: Ő szent felségének kegyelmes jóváhagyásával, az adózó nép védelmének okából is határoztatik, hogy az adósok által betérjesztendő panaszokhoz képest a hasonló uzsoráskodási esetek közigazgatási uton a földesur befolyásával tárgyalassanak s a törvény mértéke alá a helyi viszonyokra való tekintettel vonassanak; a nagyobb jelentőségű esetek uri-székre utaltatván, onnan a szokásos föllebbezésnek megengedésével.” <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5000>. [legutóbbi lehvívás: 2012. 11. 22.]

³² Az ország hatóságaihoz és a vármegyék főkormányzóihoz, valamint egyházi főnökökhöz bocsátott legfelsőbb intézkedés. Buda, 1847. Szentjakab hó 6. MNL OL C 118 Helytartótanács. 1. csomó.

³³ MNL OL MOL C 118 Vay Excel. ir. 1. csomó.

b. Közmunka és a kolduskérdés

A megyei hatóságok és a földesurak közmunkák szervezésével és ínségkonyhák felállításával igyekeztek segítséget nyújtani a rászorulóknak. Az éhenhaltak száma ennek ellenére folyamatosan növekedett, ezért az éhségtől sújtott megyék felnőtt lakossága tömegesen hagyta el a Felvidéket. Elsősorban a déli megyéket, az Alföldet és Pestet³⁴ keresték fel, mivel azt remélték, hogy a gabonatermelő vidékeken illetve nagy városokban könnyebben találnak majd munkát és az éhhaláltól is megmenekülnek.

Vay édesanyja, Adelsheim Johanna levelében így emlékezett vissza erre az időszakra: „Az a sajátságos, hogy a tótok közt volt a legnagyobb a szükség. Igaz, hogy ők lakják a legterméketlenebb helyeket. El is özönlötték hirtelen a mi síkságukat. Itt is elég nagy volt ugyan az ínség, de azért magyart ritkán lát az ember koldulni, vagy szülőföldjéről kivándorolni.”³⁵

Vay májusi jelentésében³⁶ megerősítette, hogy egyre több felvidéki lakos keres munkát Hajdú vármegye városaiban, elsősorban Nánás, Dorog és Böszörmény területén. A bevándorlók jelentős része általában az utcán piszkosan, éhesen, koldulással töltötte napját, sőt sokan voltak betegek közülük, és gyakran nemcsak ők, de helybeli ápolók is elkapták a fertőzést majd belehaltak. Bár a főorvos jelentése szerint, „semmi ragadós nyavalyának kórjelei eddig sem a menekvők, sem pedig a helybeliek közt... nem voltak észrevehetőek”³⁷ ennek ellenére a hajdúk között elterjedt, hogy a felvidékiek járványt és fertőzést terjesztenek, ami egyrészt az irántuk tanúsított eddigi vendégszerető fogadtatásra, másrészt a közhangulatra is veszélyessé vált. Vay a nyugalom és a béke fenntartása érdekében utasította a főkapitányt, hogy a betegeket ezentúl kózkórházakban ápolassa, az egészségeseknek pedig minél hamarabb szerezzen munkát. Később Debrecen városára is kiterjesztette ezt az utasítást. Azonban a legtöbb városban ezáltal még nem oldódott meg a probléma, mert az ott maradtak által csak tovább növekedett az eltartandó szegények száma, és sokszor komoly gondot okozott az utcáról felszedett betegek kórházi elhelyezése is, mivel az épületek hamar megteltek. A meghűlések és az emészthetetlen ínségételek fogyasztása miatt — különböző gyökerek és fűfélék vagy

³⁴ Pestre átlagosan évente 2-3000 bevándorló érkezett. Ez a szám 1846-7-ben, tehát két év alatt 12 000-re emelkedett. UNGÁR: i.m. 171.old.

³⁵ Vay Miklósné levele. Golop, 1847. júl. 26. In: EMLÉKEK. Vay Miklósné Adelsheim Johanna leveliből. Fordította: Jókai Etelke. Athenaeum, Budapest, 1888. 158.old.

³⁶ VARGA Lajos: A helytartótanácsnak 1847-ben Debrecenből küldött jelentése a Felvidékről az éhínség elől Nánás, Dorog, Böszörmény és Debrecen városába menekültek megbetegedéséről és haláláról. In: Orvostörténeti Közlemények 25. (1962). 272–274. old.

³⁷ VARGA: i.m. 274.old.

gyilkos gomba — számtalan betegségnek, járványnak, fertőzésnek voltak kitéve ezek az emberek. Főként a himlő, a hideglelés és a forró hidegláz fertőzte a Felvidék lakosságát.

Vay minthogy, a nagyarányú elvándorlás, koldusügy és az ínség problémájára is elsősorban a közmunka lehetőségét látta megoldásnak, már biztosíthatóságának lelegején, március 20-án, Széchenyi István, országos közlekedési elnök közbenjárását kérte, az ínségben szenvedő felvidéki szegények érdekében, hogy lehetőleg nagy arányban alkalmazzák őket a Tisza-szabályozási munkálatoknál. Több forrás is megerősíti, hogy egy-egy társulat akár több száz embert is foglalkoztatott a töltési munkálatoknál: pl. Felső-szabolcsi tiszta-szabályozási társulat április végi levele szerint, a május 3-ától Zsurk helység határában kezdődő építésnél 500 felvidéki rászorultnak tudnának munkát ajánlani, és egy pengő forintot fizetnének nekik egy köből töltés építéséért.³⁸

A Tiszavölgyi Központi Társulat igazgatóságának egy áprilisi jelentéséből³⁹ azonban az időközben felmerült gondokról is értesülhetünk: eszerint, minthogy a munkások éhesen, minden költség nélkül érkeztek az adott munkahelyre, elsőként az étkeztetésüket kellett megoldani, hogy legyen erejük a munkát elkezdeni. Sokan közülük néhány nap elteltével, amikor már megerősödtek és otthonosan érezték magukat, a munkához is másképp viszonyultak: egyre később [reggel nyolc órakor] kezdték és azt is hanyagul végezték el. Ezáltal viszont már annyit sem kerestek, hogy az a napi élelmüket fedezze.⁴⁰ Ráadásul rövid időn belül egyre nagyobb számban hagyták ott a munkát, aminek következtében tovább növekedett az amúgy is megoldatlan gondot okozó koldusok napról napra növekvő száma.

Vaytól — ezen tapasztalatokból kiindulva— azt kérték, hogy ha a jövőben valamelyik társulathoz az egyes megyéktől munkások érkeznek, az illető megye egy tisztviselőt is küldjön velük, aki a munkásokat felügyeli és féken tudja tartani, hogy az adott társulat részéről ne legyen veszteséges az alkalmazásuk.

A vízszabályozás mellett több száz embert foglalkoztattak elsősorban utak ásásánál, javításánál vagy nagyobb méretű malmok építésénél és gyárakban.

³⁸ A felső Szabolcsi Tisza szabályozó társulat Igazgatóságának levele Vayhoz. Eperjeske, 1847. ápr. 25. MNL OL C 183

³⁹ Tiszavölgyi Társulat Igazgatóságának (Ondava Tapolyi osztálya) jelentése. Vásárhely. 1847. ápr. 16. MNL OL C 183

⁴⁰ A szükségmunkásokat a város élelmezte, és a bérükből a kiosztott élelmiszer árát levonták. Átlagosan 20-24 krajcárt kerestek (pengőben) naponta.

c. Társadalmi segítség

A társadalom számára az ínség mellett, — illetve azzal szoros összefüggésben — további problémát okozott az uzsora, a munkanélküliség és a koldusok arányának - illetve az áraknak a növekedése. Mindezen nehézségek az emberek számára komoly aggodalomra adtak okot, hiszen megélhetésük került veszélybe. A magas árak miatt sokan már a legszükségesebb élelmiszerrel sem tudták ellátni családjukat. A betegségek, az éhenhalás, a munkanélküliség és az adóbehajtás terhei feszült hangulatot teremtettek a nép körében. Több helyen tapasztalták a deviáns magatartásforma elterjedését, és egyre gyakoribb volt a lopás és a magtárak kifosztása.

Árvaváraljáról február végén három halálos esetről és ezt követően a lakosság körében egyre növekvő pánik hangulatról is beszámoltak Vaynak: „Lassan mindenkin eluralkodik a kétségbeesés, félelem, hogy ők is éhenhalnak.”⁴¹ Igaz, helyi szinten a leginkább rászorultak részére napi fél-fél font húst osztottak szét, és elrendelték, hogy a helység bírja számukra, akiknek a lisztet nem állt módjukban munka révén (netalán koldulással) megszerezni, egy-két mérő árpát öröltessen. Tovább szűkítve a kört, azok részére, akik már az éhenhalás szélén álltak Árva vármegye nemessége ezer pengőt ajánlott fel. Azonban ezek is csak ideiglenes megoldások voltak, mivel a település tartalékai lassan kifogytak. A felajánlott pénzbeli adomány a rászorulókat nézve szimbolikus összegnek számított, amely rövid időre enyhíthette csak a problémát. Ezért is fordultak Vayhoz és az ő, illetve a „Tekintetes Karok” segítségét kérték a további halálos esetek megelőzése végett.

Az állami segély és a helyhatóságok, illetve a helybéli földesurak erőfeszítéséről Vay Miklós 1847. április 5-én a nádorhoz, valamint a Helytartótanácsához intézett jelentése alapján kaphatunk közelebbi képet: Eszerint Nógrád megye 24 000 pengő forintot vetett ki a nemességére, amely összeget majdnem teljesen be is gyűjtötték. A terv szerint kiosztott pénzsegélyt az abban részesülőknek arányosan megyei közmunkákkal kellett ledolgozniuk. Az adakozó magánosok közül Vay kiemeli Zichy Ferencet, Pulszky Ferenc táblabíró nevével, Stahremberg Antal esztergomi érseket és külön felhívja a figyelmet arra, hogy Szécsényben, Losoncon és Balassagyarmaton a magánadakozások révén naponta több száz embert tudnak eltartani. Gömör megyében 12 400 pengő forintnyi összeg gyűlt össze a nemesség jóvoltából. Emellett megemlíti, hogy

⁴¹ Vayhoz Divéky Antal hites főjegyző jelentése. Árvavárallya. 1847. febr. 24. MNL OL C 118 Vay Excel. ir. 1. csomó.

gróf Forgách, herceg Coburg és báró Jeszenák, valamint a rozsnyói püspök, Rimaszombat és Rozsnyó városa több száz szegény ételmezéséről gondoskodik naponta. Abaújban a nemesi pénztárból és a megyei házipénztárból összesen 8431 forint 51 krajcárt fordítottak csak a munkatehetetlenek és koldusok segélyezésére, míg a teljes megyei szegénység ellátásához a földbirtokosok 54 330 forint 52 és fél krajcár értékben, természetbeni felajánlásokkal járultak hozzá. (a teljesítést Vay leellenőriztette) A Torna megyei adakozók közül gróf Keglevich Gábort, gróf Andrássy Györgyöt, gróf Nádasdy Tamást említette, míg Sáros megyében a rendek 15 000 pengő forintot vetettek ki magukra, amit a főispán, gróf Andrássy György további 5000 pengő forinttal egészített ki. Szepes megyében pedig több mint 52 000 pengő forintnyi összeget vetett ki a nemesség magára.⁴²

E beszámoló alapján tehát Nógrád, Gömör, Sáros, Abaúj, Torna és Szepes megyében az ínség leküzdésére, csak a közgyűlések által a nemességre kivetett szükségadóból összesen több mint 100 000 pengő forintot fordítottak, amit kiegészítettek még a „magánosok” adományai illetve az egyházi és világi földesurak természetbeni juttatásai. Ezzel szemben kincstári segélyként Torna- Sáros- és Szepes vármegyében összesen 42 000 pengő forintot osztott szét Vay. Mint láthatjuk, az éhezőkön mindenekelőtt társadalmi úton igyekeztek segíteni. Az említett nemesi szükségadók által összegyűlt összegek nagy részét termények, vetőmagok vásárlására fordították, amit szétosztottak a rászorultak között.

Az uralkodó az árvai, lipcsei és szepesi ínségeseknek adott kisebb-nagyobb segélyt, míg Apponyi kancellár felesége a bécsi arisztokraták, pénz- és iparbárok között 12 000 pengő forintot gyűjtött a felvidéki éhezők részére.⁴³ Vay hivatali működésén túl, mint magánember, családjával együtt igyekezett segíteni az éhezőkön, betegeken. Bendeffy László tanulmánya említi, hogy: „Vayéknál Golopon, naponta 70-80 éhezőnek terítetek asztalt. Sokan megbetegedtek az éhségtől és az általános nélkülözéstől. Az ifjabb Vay Miklós felesége, a bécsi származású, bájos Geymüller Katalin, rendszeresen felkereste a falubeli betegeket és gyógyszert, meg ételt osztott ki nekik. A súlyosabb betegeket a kastélyban ápolták.”⁴⁴

⁴² MNL OL C 51 1847. 4. kútfő. 119-es tétel.

⁴³ Az adomány szétosztásáról lásd MNL OL C 51 1847. 4. kútfő. 342. tétel.

⁴⁴ Bendeffy László: Orvostörténeti adatok a Vay család golopi levéltárából. In: *Communicationes Ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* 20. (1961). 222.old.

d. Újabb királyi kincstári kölcsön

Mindannak ellenére, hogy a királyi kincstári kölcsönrel próbáltak takarékoskodni és csak oda utalni ahol ténylegesen a legnagyobb szükség volt rá, Vay már áprilisban újabbnak a folyósítása érdekében írt Apponyi kancellárnak. Kérését alátámasztotta az északi vármegyékben tapasztalt ínség méreteiről szóló beszámolójával és a tavaszi vetés elmaradásának következményeire is felhívta a figyelmet. Vay kérését Apponyi továbbította a császári királyi egyetemes kamara elnökének, közbenjárását kérve az uralkodónál. A kért újabb kölcsönt, 150 000 pengő forintot pedig az eddigi feltételek mellett meg is kapták. Ezen összegből 100 000 pengő forintot szántak az ínséggel küszködők segítségére és a szükséges vetőmag vásárlására, 4%-os kamat mellett, míg a fennmaradó 50 000 pengő forintot kamatmentesen, a katonaság élelmeztetésének könnyítésére adták.⁴⁵

Vay és Ambró az újabb királyi kincstári kölcsön folyósítását követően Lőcsén találkoztak, ahol többek között szétosztották a fennálló szükség alapján a pénzt. Vay április 30-án kelt jelentése alapján Ambrónak katonai élelmezés céljára 45 000 pengő forint, míg vetőmagra 70 000 pengő forint állt rendelkezésére, ezzel szemben neki az előbbire 75 500 pengő forintot és az utóbbi céljára további 107 000 pengő forintot különítettek el. Azaz Vaynak összesen 182 500 pengő forinttal kellett gazdálkodnia, míg Ambrónak 115 000 pengő forinttal. Emellett a jövőbeli, nem várt kiadásokra is félretettek 52 500 pengő forintot (23 000 pengő forintot a szegények felsegítésére, míg a fennmaradó nagyobb részt a katonaság élelmezésére különítették el)⁴⁶

Tehát az uralkodó a biztosok rendelkezésére, a márciustól júliusig⁴⁷ tartó működésük ideje alatt 350 000 pengő forintot bocsátott. Ez az összeg azonban meglehetősen kevés volt, ha hozzátesszük, hogy ebből kb. félmillió ember élelmezését kellett megoldaniuk.⁴⁸ Vay maga sem tartotta elegendőnek ezt az összeget, ezért elsősorban a nemesi adományokra, helyhatósági segítségre támaszkodott és, mint április 30-án kelt jelentése is megerősíti, ezt csak a legvégső esetben használta fel: „Sehol eddig a 4 százalékos kölcsönből kivált egyetlen fillért sem utalványozván részemről, míg más segélykérő rendes források előzőleg már meg nem kísértettek...”⁴⁹ Nógrádban pl. 100 pengő forint

⁴⁵ Apponyi György levele Vay Miklóshoz. Bécs, 1847. Szentgyörgyhó 16. MNL OL C 118 Vay Excel. ir. 1. csomó.

⁴⁶ Vay jelentése Ő Felségének és a Helytartótanácsnak. MNL OL C 51 358. tétel.

⁴⁷ gróf Apponyi György levele. Bécs, 1847. Szentjakab hó 15. MNL OL C 51 359. tétel.

⁴⁸ 1816-17- ben az ínség enyhítésére az uralkodó 500 000 forintot biztosított.

⁴⁹ MNL OL C 51 1847. 4. kútfő 71-es tétel.

kellett volna még a tavaszi vetés biztosítására, de mivel még volt némi tartaléka a megyének, nem folyósította azt.

A katonaság élelmezésére és a szegények felsegítésére szánt összeget kezdettől elkülönítve kezelték. Ennek megfelelően 200 000 pengő forintot fordítottak a szegények felsegítésére, vetőmagvásárlására. A visszafizetésre nézve, amely megyében a földesurak „sem a behajtást sem a kezességet nem akarták elvállalni,” ott a megyék a „házi összes pénztárukat” kötelesek voltak lekötni e célra. Míg a kölcsön fennmaradó részéből (150 000 pengő forint) a katonaság élelmezését oldották meg. A katonaság tartásával és élelmezésével azonban továbbra is csak azokat terheltek, akiknek a törvény értelmében ez eddig is kötelességük volt, így kölcsönt is csak ők igényelhettek. Erre vonatkozólag abban is megállapodtak, hogy a királyi kincstár biztosításául, minden megye kösse le a hadi pénztárát, de későbbiekben a visszafizetés csak a segélyben részesülteket érintse.⁵⁰

⁵⁰ MNL OL C 51 1847. 4 kútfő. 71-es tétel.

III. Befejezés

1. Királyi biztosi működés eredményessége:

Dolgozatomban arra törekedtem, hogy Vay Miklós 1847. évi királyi biztosi működését bemutassam az ország északi területén, a *Bevezetésben* is megfogalmazott azon szempont szerint, hogy tevékenysége során a kinevezésekor elé tűzött feladatoknak, elvárásoknak meg tudott-e felelni.

A feldolgozott levéltári és nyomtatott források alapján megállapíthatjuk, hogy az ínség elhárítására tett központi intézkedések hatékonyságát elsősorban az állam pénzhiánya nehezítette. Az uralkodó által a biztosok rendelkezésére bocsátott 350 000 pengő forint meglehetősen kevés volt, ha hozzátesszük, hogy ebből kb. félmillió ember élelmezését kellett megoldaniuk. Emellett fontos azt a tény is hangsúlyoznunk, hogy az országban még nem épült ki szakszerű, fejlett közigazgatási rendszer és hiányoztak a szükséges szervezeti-intézményi keretek is.

Mindezen tényezők figyelembe vételével kell értékelnünk Vay tevékenységét. A Helytartótanács, a kormányiszervek részére küldött részletes jelentései alapján láthattuk, hogy a rá és Ambró Antalra bízott összeget, — amelyet ő maga is kevésnek ítélt meg — ténylegesen csak a legvégső esetben használták fel. Az éhezők megsegítése, a szükséges vetőmag előteremtése egyrészt a helyhatóságok feladata maradt, másrészt a legszegényebbek megsegítését a magánszemélyek és a jótékony szervezetek hatáskörébe vélték tartozónak. Ennek megfelelően az adománygyűjtések és a nemesi rendek önmagukra kivetett szükségadóiból (amelynek tényleges befolyását Vay mindig leellenőriztette) összegyűlt pénzt elsősorban vetőmag- és gabonavásárlásra fordították, amelyet az ő felügyelete mellett osztottak szét. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a földek nagy részét sikerült vetőmaggal bevetni, biztosítva következő évi termést.

A termés megfelelő minősége érdekében hozott előzetes intézkedések által és természetesen az éghajlati tényezőknek köszönhetően is, 1847-ben végre kielégítő hozamú volt az aratás. Ennek következtében az éhhalál és az elvándorlás aránya is csökkent, és lassan, viszonylagosan, de az élet visszatért a normális kerékvágásba.

IV. Felhasznált irodalom és források

Források:

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. (Budapest) Helytartótanácsi Levéltár, Köz- és Városrendőrségi osztály. MNL OL C 51.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. (Budapest) Helytartótanácsi Levéltár. Ambró Antal királyi biztos iratai. 1847. MNL OL C 118.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. (Budapest) Helytartótanácsi Levéltár Br. Vay Miklós inségügyi biztos. 1846- 1847. MNL OL C 183.

Nyomtatott források:

BARTSCH Eduárd: Hivatalos jelentés az 1846-dik évi egészségügyi állapot felől. Orvos Tár, 11.161-164. old.

HEMÁN János: A burgonya nyavaja. Orvosi Tár, 1846. 364- 365.old.

VARGA Lajos: A helytartótanácsnak 1847-ben Debrecenből küldött jelentése a Felvidékről az éhínség elől Nánás, Dorog, Böszörmény és Debrecen városába menekültek megbetegedéséről és halálzásáról. In: Orvostörténeti Közlemények. 25. (1962). 272–274. old.

Szakirodalom

BALLAGI Géza: Emlékbeszéd id. Vay Miklós felett. Hornyánszky, Budapest,1895.

BENDEFY László: Orvostörténeti adatok a Vay család golopi levéltárából. In: Communicationes Ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 20. (1961). 205–231. old.

CSIZMADIA Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. [Magyar Tudományos Akadémia] Budapest, 1977.

- CZOGH Gábor: A reformkori közigazgatás az éhínséggel szemben (1845- 47). In: Czogh Gábor: „A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony, 2009. 165-184.old.
- EMBER Győző: A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724- 1848. Országos Levéltár, Budapest, 1940.
- EMLÉKEK: Vay Miklósné Adelsheim Johanna leveleiből. Fordította: Jókai Etelke. Athenaeum, Budapest, 1888.
- FELHŐ Ibolya - VÖRÖS Károly: A helytartótanácsi levéltár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- GUNST Péter: Az aszályok és a magyar állam. Agrártörténelmi Szemle, 3-4. (1984). 438-457.old.
- HORVÁTH Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823- 1848. III. kötet. Ráth Mór, Budapest, 1886.
- Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. (Bev.: LÉVAY József). Felső Magyarországi Kiadó, Miskolc, 1999.
- MONTANAR, Massino: Éhség és bőség. Az európai táplálkozás kultúrtörténete. Budapest, 1996.
- PFSTER, Christian: Food Supply in the Swiss Canton of Bern, 1850. In: Lucile F. Newman (szerk): Hunger in History. Food Shortage, Poverty and Deprivation. Cambridge- Oxford. 1990.
- RÉMIÁS Tibor: Az 1847. évi éhínség Torna vármegyében. In: Történelmi Közlemények Abaúj- Torna vármegye és Kassa múltjából I. 1997. 148-177.old.
- SZŐCS Sebestyén: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- UNGÁR László: Az 1845-47.évi felvidéki éhínséggel kapcsolatos intézkedések Pesten és Budán. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 6. köt. 1938. 170-179.old.

V. Melléklet

1. Vay Miklós portréja

Barabás Miklós: Bárá Vay Miklós képmása, 1892. vászon, olaj, 144x109 cm, jelzés nélkül Miskolc, Hermann Ottó Múzeum KGy ltsz.: 82.3.

2. Királyi biztosok működési köre az 1847. március 7-ei kinevezési okirat alapján

